

RODINA S TĚŽCE ZRAKOVĚ POSTIŽENÝM JEDINCEM A JEJICH VZÁJEMNÉ PŮSOBNÍ

Family with severely visually impaired individuals and their interactions

Mgr. Martina Brožová, Ph.D.

Spolek Trend Vozičkářů Olomouc (t.č. na rodičovské dovolené)

Anotace

Cílem tohoto příspěvku je zaměřit se na rodinu, v níž se vyskytuje zrakově postižený jedinec a jejich vzájemné působení. Tzn. jak je zrakově postižený jedinec schopen ovlivnit život v rodině a jakým způsobem mu může naopak rodina pomoci a přispět tak k jeho lepšímu rozvoji.

Úvod příspěvku, bude patřit základní charakteristice, rodiny a jedince se zrakově postiženým. Dále pak již bude popisovat jednotlivá specifika, která vyplývají z jednotlivých životních etap zaměřujících se na vzájemné působení těchto dvou subjektů.

V závěru bude provedeno stručné shrnutí poznatků celého příspěvku.

Klíčová slova

Osoba se zrakovým postižením, rodina, interakce.

Annotation

The aim of this paper is to focus on the family, in which occurs visually impaired individual and their interaction -> as visually impaired individual is able to influence life in the family and how it may even help the family and contribute to its better development.

Introduction contribution will include the basic characteristics, families and people with visual disabilities. Furthermore, it will no longer describe the specific circumstances arising from the various life stages focusing on the interaction of these two entities.

Key words

Persons with visual disabilities, family interaction.

Vývoj každého člověka je řízen obecnými a přírodními zákonitostmi. Současně je však procesem individuálním, tedy jedinečným, neopakovatelným. Rozvoj jedince ovlivňuje více činitelů. Jedná se především o dědičné předpoklady a konkrétní podmínky prostředí a výchovy. Předpokladem optimálního rozvoje osobnosti je vyváženost fyzického, psychického a sociálního vývoje jedince. Porušením této rovnováhy může být další vývoj osobnosti narušen (Monatová, 1995).

Zrakové postižení do jisté míry vývoj jedince narušuje a mění jeho osobnost. Dopad zrakového postižení je dán závažností zrakové vady a věkem, v němž k poškození zraku došlo. Svou úlohu tu však sehrávají i další faktory. Genetická dispozice jedince, prostředí, v němž se jedinec vyvíjí, a výchova. Vlivem zrakového postižení dochází ke změnám nejen ve vývoji psychickém, ale i fyzickém a sociálním. Úspěšnost vývoje těžce zrakově postiženého dítěte je rovněž závislá na znalostech rodičů některých zvláštních rysů jeho osobnosti a podmínek, jejího vývoje ve změněných poznávacích činnostech, které vznikají ztrátou zraku.

Rodina je důležitou součástí v naší společnosti. I když ji v dnešní době vedle zaměstnání, kariéry je přikládán nepříliš velký význam, hraje v našem životě bezesporu nezastupitelnou roli, neboť tvoří základ pro utváření naší osobnosti. Osvojujeme si zde základní vzorce a normy chování, jež nás pak doprovází po celý náš další život.

Každý z nás si v sobě nese představu o spokojené harmonické rodině. Tu však mohou narušovat různé vlivy vznikající nejen uvnitř rodiny, ale i z vnějšího prostředí. Jedním z těchto vlivů bezpochyby je i zrakové postižení, neboť s sebou nese různá specifika, která musí pak rodina řešit. Vstup tohoto typu postižení do rodiny je velmi náročný v kterémkoliv věkovém období. Nese s sebou četná rizika a situace, jimž musí takto zasažená rodina čelit a na něž se musí postupně adaptovat. Při nesprávné adaptaci může dojít až k jejímu rozpadu, což má neblahé následky nejen na samotného zrakově postiženého ale i ostatní členy rodiny.

Příchod zrakově postiženého dítěte do rodiny způsobuje rodičům a nejen jim, velké trauma, s nímž musí pracovat a zároveň se věnovat takto postiženému dítěti. Rozvíjet jej, aby u něj nedocházelo k senzorické deprivaci způsobené z nedostatku podnětů z okolního světa. Někteří rodiče mají tendence toto odkládat na pozdější dobu, neboť ještě v sobě nosí naději, že tento stav bude nějakým způsobem změněn a pak budou své dítě vychovávat již zce-

la standardním způsobem. Rodina tak prochází různými fázemi vedoucích k vyrovnání se s touto, v ten moment pro ně nepříznivou, životní situací. Po počátečním šoku nastává fáze hlubokého bloudění, kdy je rodina vystavena nejvýznamnějším rozhodnutím. Rozhoduje se, jak bude zrakově postižené dítě přijato. Ve většině případů není odmítnuto a rodiče se začínají orientovat na pomoc zvenčí. Toto bloudění končí akcí, kdy se rodiče Obrací na pomoc k lékařům nebo k pracovníkům střediska pro ranou péči.

Tato situace se však netýká pouze samotných rodičů, ale i prarodičů, a hlavně sourozenců takto postiženého dítěte. Rodiče by měli najít tu správnou rovnováhu pro utváření jejich vzájemného vztahu a jeho zdravého vývoje. Nemělo by docházet k protěžování jednoho z nich, neboť to narušuje přirozený rozvoj jejich vzájemného soužití, což se může postupně prohlubovat a přetrvávat až do dospělosti. Zdravotně postižené dítě by nemělo být zvýhodňováno nejen při hře, ale i domácích pracích. Měly by být na něj kladeny takové nároky, které je schopno zvládnout. Dále je nutné ze strany rodičů zdravému sourozenci vysvětlovat, proč dítě se zrakovým postižením nemůže kupříkladu vynášet odpadkový koš atd. a naopak zdůraznit tu činnost, kterou místo toho může a bude stejně pravidelně vykonávat. Dále by se měli rodiče vyvarovat přenášení zodpovědnosti na zdravého sourozence. Měli by si uvědomit, že i přesto, že netrpí žádným zdravotním postižením, je to stále dítě a to mu je podřízeno i jeho chápání a vnímání a proto se nemůže chovat již od útlého věku jako dospělá osobnost. Pokud není vzájemný vztah mezi nimi rovnocenný, může docházet ze strany jednoho ze sourozenců k negativnímu postoji vůči druhému. Zrakově postižené dítě může cítit ze strany sourozence, že jen nemá rád a nebere jej rovnocenně. Naopak zdravý sourozenec může z příliš častého nucení, aby pomáhal a staral se o něj získat k takto postiženému sourozenci negativní postoj, který se může přenést až do dospělosti. V horším případě může svého zrakově postiženého sourozence fyzicky napadat a trápit jej.

Výchova nevidomého dítěte od narození či později osleplého, i dítěte se zbytky zraku, vyžaduje zvláštní pozornost. Je nutné, aby se přizpůsobila změnám podmínkám a to zvláště ve věku kojeneckém, batolícím a předškolním. Nepříznivě působí tzv. verbální (slovní) výchova. Rodiče mají radost, z toho, že jejich nevidomé dítě dovede mnoho básní i písní, jak se dovede v předškolním věku pěkně vyjadřovat, ale zároveň podceňují výchovu pohybovou, tělesnou a výchovu ruky. Výsledkem takto jednostranně pojaté výchovy jsou

nerozvinuté manuální dovednosti, tělesná slabost aj. Dlouhodobé zkušenosti ze styku s rodiči těžce zrakově postižených dětí ukazují na to, že rodiče se vlastně nikdy nevyrovnají s těžkou zrakovou vadou svého dítěte. Smiřovat se s touto nezvratnou skutečností je pro ně celoživotní proces. Prostředí rodiny modeluje celkovou osobnost dítěte již pouhou svou existencí. Nedostatečnou uvědomělou nebo také neuvědomělou péčí o něj se může u dítěte rozvinout citové strádání, které zanechává trvalé negativní stopy, především v oblasti charakteru. Výchovou se nevytváří pouze konkrétní dovednosti dítěte, ale formují se i jeho vlastnosti a budují vztahy k okolí. Kladná výchova vyvolává chuť překonávat překážky, rozvíjí zvědavost, působí na pocit sounáležitosti s okolním prostředím, je proto nutné, abychom zvažovali způsoby, jimiž na dítě působíme, aby se osamostatnilo a rostlo tělesně duševně i osobnostně a bylo celkově vyrovnané. Případná rizika nebudeme řešit drastickým omezením v pohybu, ale poskytneme dítěti přiměřenou volnost (Smýkal, 1988).

Na správný vývoj zrakově postiženého dítěte mají také významný vliv výchovné postoje, které rodiče v jeho výchově uplatňují. Rozlišujeme osm typů nesprávných výchovných přístupů.

Jedním z těchto nešvarů je úzkostná výchova, kdy rodiče na postiženém dítěti nezdravě lpí a ze strachu, aby si neublížilo, mu zabraňují v činnostech, které by mohlo běžně vykonávat. Příliš dítě ochraňují, a tím je omezují v jeho tělesné i duševní aktivitě a v sociálním vývoji. Na přílišné omezování reaguje zrakově postižené dítě buď aktivním protestem, nebo se pasivně podřídí, ztrácí iniciativu a dostává se do stavu útlumu a apatie. Tento způsob výchovy vyvolává v pozdějším věku závažné problémy v samostatném rozhodování postiženého dítěte. Takto vychovávané děti jsou v dospívání konfrontovány s realitou. Mají zkreslené představy o mezilidských vztazích a okolí. Začlenění je pro ně velmi obtížné a mohou zůstat i nadále v pasivitě.

Rozmazlující výchova je taková, při níž rodiče na postiženém dítěti až nezdravě citově lpí, nekriticky hodnotí a oceňují každý jeho běžný projev a nepatrný vývojový pokrok. Mají snahu nahradit dítěti přemírou lásky to, o co bylo podle jejich představ v životě ochuzeno. Mají obavu, aby mu nebylo ublíženo, a proto se snaží udržet je v citové závislosti na sobě. Brání mu ve společenském osamostatnění, podřizují se jeho přáním a náladám a posluhují mu. Takto vychovávané děti mají uměle prodloužené období dětství, v dospělosti se pak obtížně samostatně orientují a prosazují v praktickém životě, pracovních, partnerských a společenských vztazích. Většinou zůstá-

vají závislí na péči okolí po celý svůj život, neboť tento nesprávný výchovný postup nerozvíjí dostatečně jejich schopnosti a proces osamostatňování se. Mají obtíže s komunikací s okolím a přizpůsobením se potřebám druhých.

Perfekcionistická výchova je charakteristická přepjatou snahou po dokonalosti. Rodiče se snaží, aby zrakově postižené dítě mělo úspěch, a nepřihlíží k jeho reálným možnostem. Kladou na něj neúměrné požadavky a netrpělivě čekají na výsledky svého úporného snažení. Ženou dítě do nepřiměřených výkonů a do nerovného soutěžení s ostatními. Soustavným přetěžováním je neerotizují a dohánějí k různým obraným postojům, které jsou pak vážnou překážkou veškerých výchovných snah.

Většinou si ani sami neuvědomují důsledky takového způsobu výchovy na celkový vývoj dítěte a ve své ambicióznosti nejsou ochotni přijmout dobrou radu. Myšlenku na to, že je jejich dítě nějakým způsobem postižené, odmítají. Chtějí, aby provádělo všechno stejně jako dítě zdravé. Minimálně jej chválí a oceňují za snahu. Dítě postupně jejich požadavky přestává plnit a uzavírá se samo do sebe. Rodiče s takovým nesprávným postojem jsou velmi často přesvědčeni o správnosti svého výchovného postupu.

Protektční výchova je taková forma nesprávného působení, při němž se rodiče snaží, aby jejich zrakově postižené dítě za každou cenu dosáhlo všeho, co pokládají za důležité pro jeho další život. To činí bez ohledu na způsob a prostředky, kterými chtějí tohoto cíle dosáhnout. Ve všem dítěti pomáhají, pracují za něj, všechno mu sami vyřizují a zařizují, soustavně mu připravují cestu, jak se dostat kupředu a vyhnout se nepříjemnostem. Všude pro něj vyžadují úlevy a výhody. Obtíže a nedostatky dítěte podle potřeby buď zveličují, nebo zlehčují až zastírají. Jen aby dosáhli svého cíle. Tento typ výchovy vede k opožděnému vývoji osobnosti, nesamostatnosti a nepříznivým reakcím a vztahům společenského prostředí k postiženému dítěti.

Lhostejná výchova je charakteristická nedostatečným zájmem a málo účinným přístupem ke zrakově postiženému dítěti. Rodiče je neberou na vědomí, neumějí se vžít do jeho situace. Nesnaží se mu náležitě pomáhat, i když je neodmítají. Obvykle s ním udržují kontakty i při jeho přijetí do ústavu, ale neprojevují přitom dostatečné citové vztahy a zájem.

Nejednotná výchova se projevuje rozdílnými výchovnými názory a postupy rodičů ve vztahu ke zrakově postiženému dítěti. Zvláště obtížná výchovná situace je tam, kde u některého z rodičů existují ambivalentní vztahy k postiženému dítěti, tj. mění se kvalita jeho chování k dítěti (odmítavé chování

střídá s přehnanými projevy lásky). Tento typ výchovného působení má negativní dopad jak na dítě samotné, tak i na celou rodinu. Napětí se v rodině neustále zvyšuje a postupně může dojít i k jejímu rozpadu.

Zanedbávající až zavrhuující výchova se projevuje tím, že rodina ignoruje potřeby zrakově postiženého dítěte a nevěnuje mu patřičnou péči. Snaží se přenést zodpovědnost za léčebnou a výchovnou péči o dítě na různé instituce. Někdy rodiče tento nezájem skrývají, navenek předstírají o dítě starost. ... Zanedbávající nebo zavrhuující výchova se vyskytuje nejčastěji v rodinách, kde dítě připomíná svým postižením rodičům představu neštěstí, zklamání, ztrátu ideálů apod. ... V takových případech je pak dítě často vědomě nebo nevědomě trestáno, omezováno a utlačováno, jako by samo mohlo za to, že trpí vrozenými obtížemi a nedostatky. Jindy naopak rodiče vymáhají pro dítě nová a nová vyšetření, ústavní léčbu nebo trvalé umístění v ústavu, i když pro to nejsou zdravotní ani sociální důvody. Těmito postoji je dítě vhnáno buď do pasivity a rezignace, nebo naopak do vzdoru a protestních projevů vůči rodičům i společenskému prostředí.

Chybějící rodinná výchova se projevuje nepříznivě, zejména v nedostatečném rozvoji citové stránky a sociálních vztahů zrakově postiženého dítěte, jenž je od útlého věku umístěno v dětských domovech, léčebných ústavech nebo ústavech sociální péče. Takové dítě je z právního a ekonomického hlediska sice zajištěno, avšak je třeba starat se i o rozvoj jeho osobnosti po všech stránkách, zejména po stránce citové, poznávací, volní a sociální (Kábele 1993) .

Někteří rodiče zvláště pak u dětí v předškolním věku, nemají příliš velkou potřebu vštěpovat zrakově postiženému dítěti potřebné vzorce chování. Dítě se pak nedokáže dobře orientovat v tom, co je či není přijatelné a je ve svém chování infantilnější. Tak je vnímáno i okolím, které tak získává špatný pohled na zrakově postižené, neboť toto chování přičítá zrakově postiženým obecně nikoliv však rodičům.

Před nástupem dítěte do školy, musí rodiče vyřešit jednu velmi důležitou otázku a to jakou vzdělávací cestou se jejich dítě vydá. Řešení by mělo být velmi citlivé a pro dítě přijatelné. Rodiče by měli brát ohled na jeho schopnosti a možnosti vyplývající ze zdravotního postižení a nepodléhat příliš vlastním emocím a pohodlí, což je však velmi obtížné.

Ve školním věku rodiče kladou důraz na školní prospěch žáka, neboť dobré výsledky ve škole jim potvrzují normalitu jejich zrakově postiženého dítěte. Někteří mají tendenci zatěžovat dítě Spoustou různých kroužků jako např.

hra na hudební nástroj, angličtina aj. Na dítě tak kladou vysoké nároky, které nemůže zvládnout, nejen kvůli neúměrné zátěži, ale i zrakovému postižení. (např. přílišné namáhání zraku u těžce zrakově postižených dětí.)

Velmi náročným a pro obě strany obtížným obdobím, je doba dospívání, kdy dítě prochází nejen složitým obdobím puberty, kdy může mít obtíže s přijetím zrakového postižení a faktu, že se jen těžce vyrovná svým nepostiženým vrstevníkům, ale i dobou odpoutávání se od rodičů a chuti postavit se na vlastní nohy.

Rodiče často tuto situaci nesou jen obtížně. Někteří se jen těžce smiřují s tím, že jejich dítě aktivně používá bílou hůl a snaží se být samostatné. Mají tendence jej neustále ovlivňovat a držet v závislosti na sobě. To může vést buď k aktivnímu protestu ze strany dítěte, nebo naopak k útlumu a pasivitě v níž pak již zrakově postižený setrvává. Pokud se tato situace nevyřeší do doby mladší dospělosti, většinou se již jen těžko osamostatní.

Jiná situace nastává u osob, jež ztratily zrak až v průběhu života. Zde hraje významnou roli, kdy ke ztrátě zraku došlo. Pokud k tomu dojde v raném dětství, nemusí být situace tak obtížná, než pak dále v průběhu života.

Na rozdíl od vrozeného handicapu získaný defekt působí na dítě více traumaticky. Vznik získaného postižení je změnou situace k výrazně horší variantě a dítě si uvědomuje určitou ztrátu svých možností, což může subjektivně působit jako trauma. Získaný defekt je přijatelnější pro sebepojetí rodičů, vytvoření normálního rodičovského vztahu ke zrakově postiženému dítěti a jeho akceptaci, neboť psychologického hlediska bývá jedinec, který se alespoň po určitou dobu rozvíjel v rámci normality, akceptován lépe, než dítě s vrozeným handicapem. Z hlediska postoju široké veřejnosti je získané postižení přijatelnější než vrozená vada také proto, že je srozumitelnější a jeho příčina není tak tajemná (Vágnerová, 1995).

Velmi problematická situace může nastat, pokud dojde ke ztrátě zraku právě v období puberty. V tomhle období je adaptace na nově vzniklý stav velmi nepříjemná a náročná. Jedinci ji přijímají s obtížemi a často může ovlivnit jejich celkový psychologický vývoj.

Ale ani v dospělosti není situace příliš jednoduchá. Zrakové postižení často připraví jedince o dosavadní způsob života. Musí se většinou rekvalifikovat, změnit či úplně odejít ze zaměstnání, případně najít nové kamarády a v nejhorším případě ztratit rodinu, která se nedokáže na novou situaci adaptovat. Pokud dojde ke ztrátě zraku u ženy, je velmi důležité, aby ji rodina

poskytla dostatečnou podporu, nejen v oblasti psychické, ale i zabezpečení domácnosti atd.

V případě mužů mohou nastat komplikace v oblasti finanční, kdy může být na nějakou dobu či trvale oslabena jeho role jako živitele rodiny. Nejen takto postižení jedinci, ale i celá rodina se musí na tento nově vzniklý fakt adaptovat.

Jak vyplývá z kontextu příspěvku, zrakové postižení s sebou nese četné komplikace jimž musí rodina čelit a překonávat je. Pokud však funguje na správných základech, hodnotách a dokáže si být oporou, má velkou šanci, že vzniklý problém zvládne.

Seznam použité literatury

1. KÁBELE, F. a kol. Somatopedie. Praha: Karolinum, 1993. ISBN 80-7066-533-5.
2. MONATOVÁ, L. Pedagogika speciální. Brno: MU, 1995. ISBN 80-210-1009-6.
3. SMÝKAL, J. Hovory s rodiči o výchově nevidomého dítěte. Brno: SI v ČSR, 1988.
4. VÁGNEROVÁ, M. Oftalmopsychologie dětského věku. Praha: Karolinum, 1995. ISBN 80-7184-053-X.